

Commitment to economic cooperation within the framework of the Organization of Islamic Cooperation

Zeinab Asqari¹

Abstract

Field and Aims: The Organization of Islamic Cooperation, as a regional organization with a general advisory competence, tries to maintain the distinctive identity of the Islamic world in addition to respecting the principles of international law and to improve the level of cooperation between members in various fields. This research aims to evaluate the role of the organization in laying the groundwork for economic cooperation between the member governments and address the main question of what tools and pillars the organization has and what measures it has taken to improve economic cooperation between the members. To what extent have these measures been effective in increasing economic cooperation between members? The purpose of this research is to identify the role that the organization plays in promoting economic cooperation between member states.

Method: The present research was done with descriptive-analytical method.

Finding and Conclusion: The result of this research shows that the organization pays special attention to the place of economic cooperation in international relations, and while embedding specialized economic institutions such as COMCEC, issuing economic guidelines and also drafting regional treaties, it tries to resolve the political conflicts of the member states by creating Diminish common economic interests. Despite this, structural weaknesses, lack of guarantee of sufficient implementations and political attitudes governing the organization are the main obstacles that make it difficult to realize the organization's goal of increasing effective economic cooperation between members.

Keywords: Organization of Islamic Cooperation, Economic cooperation, Commitment to cooperation, Standing Committee on Economic and Trade Cooperation.

*Citation (APA): Asqari, Z. (2024). Commitment to economic cooperation within the framework of the Organization of Islamic Cooperation. *International Legal Research*, 17(64), 67-90.

1. Assistant Professor, Department of Law, Shahr-e-Qods Islamic Azad University, Tehran, Iran.
Email: z.asqari@gmail.com

تعهد به همکاری اقتصادی در چارچوب سازمان همکاری اسلامی

زینب اصغری مرزیدره^۱

چکیده

زمینه و هدف: سازمان همکاری اسلامی، به عنوان یک سازمان منطقه‌ای با صلاحیت عام توصیه‌ای، تلاش می‌کند در کنار احترام به اصول حقوق بین الملل، هویت متمایز جهان اسلام را حفظ کرده و سطح همکاری بین اعضا را در حوزه‌های مختلف ارتقاء دهد. این تحقیق بر آن است که نقش سازمان را در بستر سازی همکاری‌های اقتصادی میان دولت‌های عضو ارزیابی کرده و به این سؤال اصلی پردازد که سازمان جهت بهبود همکاری‌های اقتصادی بین اعضا چه ابزار و ارکانی داشته و چه اقداماتی انجام داده است؟ این اقدامات تا چه اندازه در افزایش همکاری اقتصادی بین اعضا مؤثر بوده است؟ هدف این تحقیق، شناسایی نقشی است که سازمان در تعزیز همکاری اقتصادی بین دول عضو ایفا می‌نماید.

روش: پژوهش حاضر با روش توصیفی- تحلیلی انجام شده است.

یافته‌ها و نتایج: نتیجه این تحقیق نشان می‌دهد سازمان به جایگاه همکاری اقتصادی در مناسبات بین المللی توجه ویژه داشته و ضمن تعبیه ارکان تخصصی اقتصادی مانند کومسیک، صدور دستورالعمل‌های اقتصادی و همچنین، تدوین معاهدات منطقه‌ای، تلاش می‌کند تعارضات سیاسی دولت‌های عضو را با ایجاد منافع مشترک اقتصادی کمرنگ نماید. با وجود این، ضعف‌های ساختاری، فقدان ضمانت اجراهای کافی و نگرش‌های سیاسی حاکم بر سازمان موانع اصلی است که تحقق هدف سازمان در افزایش همکاری‌های مؤثر اقتصادی بین اعضا را سخت می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: سازمان همکاری اسلامی، همکاری اقتصادی، تعهد به همکاری، کمیته دائمی همکاری اقتصادی و تجاری.

* استاندارد (APA): اصغری مرزیدره، زینب. (۱۴۰۳). تعهد به همکاری اقتصادی در چارچوب سازمان همکاری اسلامی. تحقیقات حقوقی بین المللی، ۱۷(۶۴)، ۹۰-۶۷.

۱. استادیار گروه حقوق، واحد شهر قدس، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: z.asqari@gmail.com

مقدمه

با وجود آنکه انگیزه‌های سیاسی زمینه تأسیس سازمان همکاری اسلامی را فراهم کرده، اما این نهاد خیلی سریع به اهمیت همکاری‌های اقتصادی پی برده است. در دهه‌هایی که از عمر این نهاد گذشته است، گام‌های متعددی را برای ایجاد همکاری همه‌جانبه بین کشورهای اسلامی اتخاذ کرده است؛ از صدور اعلامیه حقوق بشر اسلامی^۱ و تأسیس سازمان اسلامی، آموزشی، علمی و فرهنگی^۲ تا تلاش برای ایجاد دادگاه عدل اسلامی^۳.

در این میان، اهمیت همکاری‌های اقتصادی نیز از ابتدا مورد عنایت موسسان سازمان قرار داشته است. سازمان همکاری اسلامی به درستی به ضرورت ایجاد و تحکیم وابستگی‌های متقابل اقتصادی، در کاهش تنش بین دولت‌های عضو و افزایش سطح روابط فی‌مابین آگاه می‌باشد؛ سازمان به منظور توسعه همکاری‌های اقتصادی اقدامات متعددی را در دستور کار قرار داده است، از جمله: خلق نهادهای تخصصی اقتصادی و انعقاد توافق‌نامه‌های اقتصادی و تجاری^۴.

با وجود این، در ادبیات حقوقی فارسی، نهادها و سازوکارهای اقتصادی سازمان همکاری اسلامی به درستی معرفی و شناخته نشده‌اند. نیاز کشوری مانند ایران به همگرایی اقتصادی درون منطقه‌ای، ضرورت توجه و مطالعه بر ظرفیت‌های موجود در سازمان همکاری اسلامی را بیش‌ازپیش مطرح می‌سازد. سؤال اصلی تحقیق این است که تعهد به همکاری اقتصادی در رویه، اسناد و ارکان سازمان همکاری اسلامی چگونه تحقق یافته است؟ سازمان برای افزایش و توسعه همکاری اقتصادی بین اعضا چه ابزاری دارد و این ابزار تا چه اندازه اثرگذار بوده است؟ برای پاسخ به این سؤال، با روش کتابخانه‌ای و مطالعه اسناد و رویه سازمان، ابتدا تصویری از سازمان همکاری اسلامی، اهداف و اصول اقتصادی آن ارائه و سپس، به مفهوم و جایگاه همکاری اقتصادی در منشور ملل متحد پرداخته می‌شود. در ادامه، ارکان و اسناد سازمان که در جهت تقویت همکاری اقتصادی ایفای نقش می‌کنند، ارزیابی و موانع و محدودیت‌های آن موضوع بحث قرار می‌گیرد. هدف پژوهش حاضر، شناخت امکان‌های موجود برای توسعه همکاری‌های اقتصادی در این

۱. اعلان القاهرة لحقوق الإنسان فی الإسلام، (۵ آگوست ۱۹۹۰).

Cairo Declaration on Human Rights in Islam (CDHRI)

۲. منظمه العالم الإسلامی للتربیه و العلوم و الثقافه؛

Islamic World Educational, Scientific and Cultural Organization

۳. محکمه العدل الإسلامیه الدولیه

Islamic International Court of Justice

۴. ایده حفظ هویت اقتصادی مستقل کشورهای اسلامی تا آنجا پیش رفته است که مجلس وزرای اقتصادی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی مبادرت به تأسیس یک نهاد تخصصی وابسته با عنوان بانک توسعه اسلامی کرده است. و حتی با الگوبرداری از SDR واحد پول بانک جهانی، ایده دینار اسلامی به عنوان واحد پول امت اسلامی و جایگزین دلار توسط مهاتیر محمد، نخست‌وزیر مالزی، در سال ۱۹۹۷ مطرح شده است.

سازمان است. علیرغم آن که درخصوص سازمان همکاری اسلامی پژوهش‌های موفق بسیاری انجام شده است، اما ظرفیت همکاری‌های اقتصادی آن از نظر محققان دانشگاهی مغفول مانده است.

سازمان همکاری اسلامی یک سازمان توصیه‌ای مشورتی است، لذا حسب سند مؤسس امکان اعمال تصمیمات الزام‌آور مانند آنچه که در شورای امنیت سازمان ملل متحد و یا اتحادیه اروپا انجام می‌گیرد را نداشته و بر محور همبستگی و همکاری مابین مردم مسلمان عمل می‌کند. این مقاله به چارچوب همکاری اقتصادی که توسط سازمان همکاری اسلامی طراحی شده است، می‌پردازد.

به نظر می‌رسد تأسیس نهادهایی نظیر بانک توسعه اسلامی و کمیته دائمی همکاری اقتصادی و تجاری چارچوب مناسبی را برای همکاری‌های اقتصادی درون‌سازمانی فراهم ساخته است، اما چالش‌هایی نظیر ضعف‌های ساختاری و فاقد ضمانت اجراهای کافی مسیر یکپارچگی اقتصادی بین کشورهای مسلمان را ناهموار می‌نماید.

۱. معرفی سازمان همکاری اسلامی؛ اهداف و اصول

رویای امت واحده اسلامی، که در نظریات بزرگانی مانند سید جمال‌الدین اسدآبادی، شیخ محمد عبده و... مطرح شده بود (رجبی، ۱۳۹۹: ۴۹)، با تشکیل سازمان همکاری اسلامی بستر ظهور و بروز یافته است. بعد از پایان جنگ جهانی دوم، با تشکیل سازمان ملل متحد و تشویق همکاری‌های منطقه‌ای در نظم جدید بین‌المللی، کشورهای اسلامی فضا را مناسب یافتند تا این خواست دیرینه را به عمل نزدیک سازند.

جهان اسلام از بدو ظهور تاکنون، همواره قلب سیاست و اقتصاد جهان بوده است (یاغتیس و یورتسون^۱، ۲۰۱۸: ۱۱) و شاید از همین رو، ناخوشایندترین اختلافات و درگیری‌های جاری را خاورمیانه عمدتاً مسلمان تجربه می‌کند (سورهون^۲، ۲۰۱۳: ۱۳۰). تمهید یک سازمان منطقه‌ای کارآمد با شرکت انحصاری همه کشورهای اسلامی برای حل و فصل مسائل جهان اسلام و گسترش همکاری‌ها و تعاون اقتصادی کشورهای عضو، به رفع نابسامانی‌ها و محرومیت‌های اقتصادی کشورها و ملل اسلامی و اتحاد اقتصادی آن‌ها کمک کرده و آن را ساماندهی می‌کند (اخوان، ۱۳۹۲: ۴۱).

با رونق منطقه‌گرایی و ایجاد سازمان‌های بین‌المللی، کشورهای مسلمان در قالب اتحادیه‌های منطقه‌ای متعدد گرد آمده‌اند: اتحادیه عرب^۳، شورای همکاری خلیج (فارس)^۴، اتحادیه آفریقا^۵

1. Bağış and Yurtseven
2. Sorhun
3. League of Arab States
4. Gulf Cooperation Council
5. African Union

و... با وجود این، هیچ یک از آنها جز سازمان همکاری اسلامی نتوانسته‌اند تمام کشورهای اسلامی را زیر پرچم یک سازمان واحد جمع کنند (گوتیرز و ویکتور^۱، ۲۰۱۴: ۵۰). این سازمان مزیت دیگری را نیز داراست و آن صلاحیت عامی است که حسب سند مؤسس به آن اعطا شده است و بنا بر آن می‌تواند در موضوعات مختلف حقوق بین‌الملل تصمیم‌گیری نماید. این سازمان با عضویت ۵۷ عضو از چهار قاره جهان و دارابودن بیش از ۴۸ رکن اصلی و فرعی و آژانس‌های تخصصی، دومین سازمان بزرگ بین‌المللی پس از سازمان ملل متحد است (میرمحمدی، ۱۳۹۶: ۱۷۷).

سازمان همکاری اسلامی یک سازمان بین‌الدولی منطقه‌ای است^۲ که از ۵۷ کشور از چهار قاره با جمعیت مسلمان تشکیل شده است و از این جهت، بعد از سازمان ملل متحد، بزرگترین سازمان عام بین‌المللی است (موسی زاده، ۱۳۹۵: ۸۵). این سازمان که صدای جمعی عالم اسلامی است، ۲۵ سپتامبر ۱۹۶۹ بعد از آتش‌زدن مسجدالاقصی، تأسیس و اولین جلسه آن در ۱۹۷۰ با حضور وزرای خارجه کشورهای عضو در پادشاهی عربستان سعودی تشکیل شد.

اساسنامه یا منشور سازمان^۳ که در سومین اجلاس وزیران امور خارجه سال ۱۹۷۲ در جدّه تصویب شده است، اصول و اهداف اساسی آن را ذکر کرده که بر مدار تعزیز تضامن و تعاون بین کشورهای عضو استوار است. در یازدهمین اجلاس سران کشورهای اسلامی در داکار سنگال سال ۲۰۰۸، بر این منشور اصلاحاتی اعمال شده است تا با الزامات قرن بیست و یک سازگار شده و شالوده اقدامات اسلامی در قرن جدید باشد.^۴

این سازمان که به دنبال امت واحده اسلامی است، به عنوان نماینده مسلمین، به موضوعاتی می‌پردازد که دغدغه بیش از یک و نیم میلیارد مسلمان در سرتاسر جهان است. در برنامه کاری که برای دهه ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۵ میلادی تنظیم شده است، مستند به مفاد منشور این سازمان، موضوعاتی از

1. Gutiérrez and Víctor

۲. سازمان‌های بین‌المللی را از منظر دامنه وظایف و صلاحیت‌ها به سازمان‌های عام و خاص تقسیم می‌کنند. سازمان جهانی تجارت، سازمان بهداشت جهانی، سازمان مالکیت‌های فکری و... سازمان‌های خاص هستند که هرچند تعداد اعضای آنها زیاد است، اما در یک حوزه تخصصی فعالیت می‌کنند. اما سازمان‌هایی مانند اتحادیه اروپا و سازمان کشورهای اروپایی و آمریکایی و... صلاحیتی عام داشته و در موضوعات متعدد جامعه بین‌المللی فعالیت می‌کنند.

۳. در عنوان عربی، اساسنامه سازمان «ميثاق» نامیده شده است، اما از آنجا که در متون رسمی فارسی مانند قانون عضویت ایران به این سازمان، کلمه «منشور» استعمال شده است، در این نوشتار نیز به منظور وفاداری به این متون، برای اشاره به اساسنامه سازمان همکاری اسلامی از واژه «منشور» استفاده می‌شود.

۴. در ایران، ۱۳۵۱.۱۱.۲۳ قانون منشور کنفرانس اسلامی به تصویب مجلس رسید، با این شرط که در صورت تعارض بین منشور کنفرانس اسلامی و منشور ملل متحد- تعهدات نسبت به منشور ملل متحد مقدم خواهد بود. نام ایران در میان سی دولت مؤسس این سازمان قرار دارد.

قیل صلح و امنیت، قدس شریف، فقرزدایی، مبارزه با تروریسم، سرمایه گذاری و تأمین مالی، امنیت غذایی و... مورد توجه قرار گرفته است.^۱

در کنار نشست سران، شورای وزرای خارجه و کمیته قدس، سه کمیته دائمی دیگر در این سازمان فعال هستند: علوم و تکنولوژی، اقتصاد و تجارت، رسانه و فرهنگ. بنابراین، موضوعات اقتصادی و تجارتي از جمله موضوعاتی هستند که همواره مورد توجه سازمان قرار داشته است.^۲

۲. اهمیت همکاری اقتصادی منطقه‌ای در حقوق بین‌الملل معاصر

امروزه، کشورها در قالب سازمان‌های مختلف نظیر اتحادیه اروپا، اکو، نفتا^۳، شورای همکاری خلیج فارس و... همکاری‌های اقتصادی را در سطح منطقه‌ای دنبال می‌کنند. با تسریع روند جهانی شدن، همکاری‌های منطقه‌ای اهمیت بسیاری یافته و کشورها برای جلوگیری از به حاشیه رفتن در نظام بین‌المللی و کسب جایگاه بهتر در اقتصاد جهانی، به گسترش بیشتر همکاری‌های منطقه‌ای روی آورده‌اند (امیدی و اصلانی اسلمرز، ۱۳۸۸:۴).

۱-۲. جایگاه سازمان‌های منطقه‌ای در حقوق بین‌الملل معاصر

میل به همکاری‌های منطقه‌ای که بیانگر شکل متفاوتی از اعمال اقتدار در فضای بین‌المللی است، در دهه‌های اخیر رونق بسیاری یافته است (لارنر و والترز^۴، ۲۰۰۲:۴۰۸) و ماهیتاً، از تلاش برای اتحاد و توسعه حکایت دارد (حسینی، ۱۳۹۴:۳۱).

بعد از فروپاشی جماهیر شوروی، «منطقه‌گرایی» بازتعریف و کشورها تقویت و تجدید سازماندهی منطقه‌ای را در دستور کار خود قرار دادند که منتهی به پیدایش ترتیبات منطقه‌ای به شکل امروزی شده است (فاوست^۵، ۲۰۰۴:۸۳). با وجود اینکه در منشور ملل متحد «منطقه» یا «ترتیبات منطقه‌ای» تعریف نشده است، اما فصل هشتم آن به این نهادها و کارکرد آن‌ها اختصاص یافته است (ادیبی، ۱۳۹۷:۴۵). فصل هشتم منشور عمدتاً به نقش خاص ترتیبات منطقه‌ای در روند حل و فصل اختلافات و برقراری صلح و امنیت پرداخته است (رنجبر، ۱۳۹۴:۲۰۱) و دیگر کارویژه‌های احتمالی این ترتیبات در حوزه‌های اقتصادی، فرهنگی و... موضوع بحث قرار نگرفته است؛ اما در رویه بین‌المللی، منطقه‌گرایی به ترتیبات حفظ صلح و حل و فصل اختلافات محدود نمانده است.

۱. برنامه عمل منظمه التعاون الإسلامي حتى عام ۲۰۲۵، الخطة التنفيذية به ۲۰۲۵ - ۲۰۱۶

2. https://www.oic-oci.org/page/?p_id=56&p_ref=26&lan=ar

3. North American Free Trade Agreement

4. Larner and Walters

5. Fawcett

موج اول منطقه‌گرایی اقتصادی در اروپا آغاز شده است، آنجا که «اجتماع اقتصادی اروپا»^۱ در سال ۱۹۵۷ و «انجمن تجارت آزاد اروپا»^۲ در سال ۱۹۶۰ تشکیل شده است (قنبرلو، ۱۳۸۸: ۱۷۱). در دهه‌های هشتاد و نود میلادی، جریان ترتیبات منطقه‌ای با کارویژه‌های اقتصادی، نه تنها در اروپا، بلکه در آسیا و آمریکا نیز نمایان شده و سازمان‌های متعددی شکل گرفته‌اند که در کنار اهداف سیاسی، امنیتی، زیست‌محیطی و... بر کارکردهای اقتصادی نیز تمرکز دارند. سازمان ملل آسیای منطقه‌ای «اتحادیه اروپا»، موافقت‌نامه تجارت آزاد آمریکای شمالی «افتا»، سازمان ملل آسیای جنوب شرقی «آسه آن»، سازمان همکاری اقتصادی آسیا-پاسفیک «اپک» از این دست نهادها می‌باشند که به عنوان مکمل‌هایی بر روند جهانی شدن ظهور یافته‌اند.

۲-۲. جایگاه «تعهد به همکاری اقتصادی» در منشور سازمان ملل متحد

در حقوق بین‌الملل معاصر و به ویژه در بستر منشور سازمان ملل متحد، مفهوم بدیعی از تعهدات بین‌المللی خلق شده است که با عنوان «تعهد به همکاری» از آن یاد می‌شود. این تعهد که در معاهدات مختلف بین‌المللی از آن سخن رفته است، بدون آن که مصادیق عینی صریح و مرزهای روشنی از حق و تکلیف را خلق نماید، دولت‌ها را مکلف به «همکاری» با یکدیگر یا با سازمان‌های بین‌المللی می‌نماید (دلخوش، ۱۳۹۰: ۱۱۴).

اصطلاح همکاری به معنای مساعدت، یاریگری و رعایت منافع جمعی در مقابل واژه رقابت خلق شده و پایه‌های شکل‌گیری تمدن بشری بر آن استوار است (مارتین^۳، ۲۰۰۲: ۱۱۸). حاکمیت مستقل دولت‌ها اقتضا دارد دولت‌ها در همه شرایط و با حسن‌نیت برای حل مشکلات مبتلا به جامعه بین‌المللی با یکدیگر همکاری کنند.

حصول همکاری بین‌المللی در حل مسائل بین‌المللی که دارای جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی یا بشردوستی است و در پیشبرد و تشویق احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی برای همگان بدون تمایز از حیث نژاد، جنس، زبان و یا مذهب، در بند سوم ماده یک منشور ملل متحد از اهداف اصلی آن ذکر شده است. در شق ب بند اول ماده سیزدهم منشور نیز ترویج همکاری‌های بین‌المللی در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و... از کارویژه‌های مجمع عمومی ملل متحد تعریف شده است.

«اصل همکاری» از جوهره وجودی حقوق بین‌الملل ناشی می‌شود که در آن سلسله‌مراتب و قدرت عالیه وجود نداشته و اعضاء بر اساس اراده آزاد با یکدیگر مشارکت و مساعی می‌کنند (پورهاشمی و زارعی، ۱۳۹۲: ۶۴). همکاری به منظور تحقق منافع مشترک بر مبنای ایجاد توازن در منافع ملی

1. European Economic Community
2. European Free Trade Association
3. Martin

دنبال می‌شود و بهترین ابزار برای کنترل و پیشگیری از تنش‌ها و توسعه مسالمت‌آمیز روابط بین‌المللی است (داود محمد و ولدییگی، ۱۴۰۰:۱۴۶۲).

اهمیت همکاری اقتصادی و اجتماعی بین‌المللی از منظر ملل متحد تا آنجا بوده است که فصل نهم منشور با همین عنوان نامگذاری شده و بنا بر مادتين ۵۵ و ۵۶، همه دولت‌ها ملزم شده‌اند برای نیل به شرایط ثبات و رفاه، بالا بردن سطح زندگی، توسعه در نظام اقتصادی و اجتماعی، حل مسائل اقتصادی و... در همکاری با سازمان ملل متحد اقدامات فردی یا جمعی اتخاذ نمایند.

به منظور نظام‌بخشی و سازماندهی به همکاری‌های بین‌المللی از جمله در حوزه اقتصادی، منشور ملل متحد در فصل دهم، شورای اقتصادی اجتماعی را به عنوان رکن اصلی سازمان ملل متحد طراحی و به آن اختیار داده است با انعقاد موافقت‌نامه‌های همکاری با سازمان‌های تخصصی، در پیشبرد اهداف سازمان ملل متحد گام بردارد.

عبارت تعهد به همکاری به عنوان بخشی از حقوق همزیستی و همبستگی^۱ در جامعه بین‌المللی شناخته شده است که البته، محتوا و مفهوم آن هیچ‌گاه در معاهدات بین‌المللی یا قطعنامه‌ها و مصوبات سازمان‌های بین‌المللی تعریف نشده است (ولفروم^۲، ۲۰۱۰:۱۲). اعلامیه مربوط به اصول حقوق بین‌الملل در زمینه روابط دوستانه و همکاری بین کشورها^۳ در باب تکلیف دولت‌ها به همکاری با یکدیگر در چارچوب منشور ملل متحد بیان می‌دارد: دولت‌ها مکلف هستند صرف‌نظر از تفاوت‌های موجود در نظام‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی خود در حوزه‌های مختلف روابط بین‌المللی و به منظور حفظ صلح و امنیت بین‌المللی، ارتقاء ثبات اقتصادی بین‌المللی و رفاه عمومی ملت‌ها بدون اعمال تبعیض با یکدیگر همکاری کنند. در این سند نیز با اینکه از اصطلاح «تعهد به همکاری»^۴ صراحتاً استفاده شده و جنبه‌های متنوع این تعهد شرح شده است، اما از مفهوم همکاری چیزی بیان نشده است.

همکاری اقتصادی، مفهومی موسع و در عین حال، کلیدی در مسیر رشد و توسعه اقتصادی است؛ ابزاری قدرتمند که به کشورها امکان می‌دهد فراتر از بازارهای داخلی خود دنبال فرصت‌هایی برای توسعه باشند (کیدبی^۵، ۲۰۱۵: ۳).

امروزه، در بستر حقوق بین‌الملل محیط‌زیست، حقوق بین‌الملل کیفری و حقوق بین‌الملل اقتصادی، جلوه‌های بسیاری از تعهد به همکاری رخ نموده است. به ویژه با افزایش نقش و نفوذ کشورهای در حال توسعه در مجمع عمومی ملل متحد و دیگر نهادهای بین‌المللی، مساله چگونگی مواجهه با رشد فزاینده نابرابری اقتصادی بین کشورهای توسعه یافته و کمتر توسعه یافته کانون توجه

1. Coexistence and Solidarity

2. Wolfrum

3. Declaration On Principles Of International Law Friendly Relations And Co-Operation Among States In Accordance With The Charter Of The United Nations

4. The duty of States to co-operate with one another

5. Kayadibi

واقع شده است. توسعه نظم بین‌المللی اقتصادی عادلانه تنها با کار جمعی دولت‌ها از طریق همکاری نزدیک بین‌المللی متصور می‌باشد. برخی این تعهد را یک پوسته توخالی دانسته و برخی نیز آن را یک قاعده سخت حقوقی^۱ می‌دانند (دلبروک^۲، ۲۰۱۱: ۱۵).

در دوران پس از جنگ سرد، با فعال شدن مکانیزم‌های همکاری، جامعه بین‌المللی در نظارت و مراقبت از اصول حقوق بین‌الملل بسیار فعال‌تر از گذشته شده است (اشرافی، ۱۳۹۳: ۱۰۷). همکاری بین‌المللی را می‌توان ضرورت زیست‌شناختی حیات بین‌المللی دانست. قواعد حقوق بین‌الملل ناشی از مداخله پدیدارهای جامعه‌شناختی بوده و عامل اصلی پیوند و اتحاد اعضای جامعه بین‌المللی را باید بر همین اساس دنبال کرد (ضیایی بیگدلی، ۱۳۹۴: ۶۷). امروزه، در طرح و شرح مبانی حقوق بین‌الملل نمی‌توان اصل «همکاری» را نادیده گرفت.

۳. جایگاه نهادهای اقتصادی در ساختار سازمان همکاری اسلامی

این سازمان در ابتدا، با نام سازمان کنفرانس اسلامی (منظمة المؤتمر الإسلامي)^۳ تأسیس شد؛ اما در سی‌وهشتمین اجلاس وزرای امور خارجه کشورهای عضو در شهر آستانه پایتخت قزاقستان، به سازمان همکاری اسلامی (منظمة التعاون الإسلامي)^۴ تغییر نام داد.^۵

همکاری یا تعاون (آنچنان که در عنوان عربی سازمان آمده است)، محور اصلی عملکرد سازمان است؛ به نحوی که در اصلاحات اساسنامه نیز به خوبی انعکاس یافته است. در دیباچه این سند تاکید شده است تقویت همکاری بین دولت‌های عضو برای تحقق توسعه اجتماعی و اقتصادی پایدار و مساعدت به اعضا برای ادغام مؤثر در اقتصاد جهانی بر اساس اصول مشارکت و برابری از زمینه‌های اصلاح سند مؤسس بوده است. بند ۹ از ماده اول، تقویت همکاری اقتصادی و تجاری اسلامی بین دولت‌های عضو به منظور یکپارچگی اقتصادی و دستیابی به بازار مشترک اسلامی را از اهداف این سازمان ذکر می‌کند؛ بند ۱۰ بر تلاش برای توسعه اقتصادی پایدار و جامع و رفاه اقتصادی بین دولت‌های عضو تاکید دارد.

ماده یازده منشور، کمیته دائمی همکاری اقتصادی و تجاری (کومسیک)^۶ را پیش‌بینی کرده و ماده پانزدهم نیز کمیسیون دائمی مستقل حقوق بشر^۷ را ملزم می‌نماید در جهت تقویت حقوق مدنی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مندرج در اسناد سازمان و اسناد حقوق بشری بین‌المللی تا آنجا که مطابق با ارزش‌های اسلامی است، گام بردارد. بنابراین، همکاری به منظور تحقق حقوق اقتصادی

1. Hard Law
2. Delbrück
3. Organisation of the Islamic Conference
4. Organisation of Islamic Cooperation
5. <http://www.taghribnews.com/fa/news/54843>

۶. اللجنة الدائمة للتعاون الاقتصادي والتجاري

Standing Committee for Economic and Commercial Cooperation (COMCEC)

7. Independent Permanent Commission on Human Rights

هم از منظر یک حق اجتماعی و هم از منظر یک حق فردی و بشری مورد توجه تدوین کنندگان منشور سازمان همکاری اسلامی قرار داشته است.

سازمان همکاری اسلامی دارای یک دبیر کل و شش دستیار دبیر کل است که بر اداره‌های اصلی سازمان تصدی دارند: این ادارات عبارتند از: امور فلسطین، سیاسی، اقتصادی، بشردوستانه، فرهنگی، اجتماعی، علمی و فناوری، مالی و اداری که دبیر هر یک از آن‌ها انتخابی و نماینده گروه‌های منطقه‌ای مختلف جهان اسلام هستند (هالکام و کتیس^۱، ۲۰۱۳: ۴)؛ بنابراین، اداره امور اقتصادی^۲ از ادارات اصلی سازمان تلقی می‌شود که به دنبال خلق اقتصاد توسعه‌یافته، یکپارچه و منسجم در سطح اعضای سازمان است.

سازمان همکاری اسلامی علاوه بر ارکان اصلی، اهداف خود را از طریق تشویق و ایجاد سازمان‌های تخصصی نیز دنبال می‌کند. در کنار کمیته‌های دائمی که رکن اصلی سازمان می‌باشند، سازمان با سه دسته دیگر از مؤسسات اسلامی بین‌الدولی همکاری دارد: مؤسسات وابسته^۳، مؤسسات فرعی^۴ و مؤسسات تخصصی^۵.

مؤسسات وابسته، نهادهایی هستند که دستگاه‌ها و مؤسسات داخلی (دولتی یا خصوصی) مرتبط دولت‌های عضو داوطلبانه حق عضویت در آن‌ها را دارند؛ بودجه مستقل داشته و تحت نظارت کنفرانس سران و کنفرانس وزرای خارجه فعالیت دارند. مهم‌ترین مؤسسات وابسته که بر ارتقای همکاری اقتصادی متمرکز هستند، اتاق اسلامی تجارت و صنعت (مستقر در کراچی پاکستان)^۶، اتحادیه اسلامی مالکان کشتی^۷، شورای عمومی بانک‌های اسلامی و مؤسسات مالی^۸ و اتحادیه املاک و مستغلات کشورهای اسلامی^۹ است.

در واقع، مؤسسات وابسته، نوعی اتحادیه‌های مشاغل و حرفه‌های مختلف هستند که در سطح منطقه‌ای تشکیل شده و فعالیت دارند. عضویت در این مؤسسات برای بخش‌های ملی مربوطه آزاد است، با وجود این معمولاً اتحادیه‌ها و فدراسیون‌های ملی از عضویت در این مؤسسات استقبال می‌کنند؛ به عنوان مثال، اتاق اسلامی تجارت و صنعت نماینده بخش خصوصی ۵۷ کشور عضو است که به دنبال همکاری نزدیکتر در زمینه‌های تجارت، فناوری اطلاعات، بیمه، کشتیرانی

1. Hakalam and Kettis
2. The Department of Economic Affairs (DEA)

۳. الأجهزه المنتمیه

۴. الأجهزه المتفرعه

۵. الأجهزه المتخصصه

۶. الغرفه الإسلامیه للتجاره والصناعه

۷. الاتحاد الإسلامی لمالکی البواخر

۸. المجلس العام للمصارف الإسلامیه والمؤسسات الماليه

۹. الإتحاد العقاری فی الدول الإسلامیه

دریایی، بخش بانکی، افزایش فرصت‌های سرمایه‌گذاری و پروژه‌های مشترک در کشورهای عضو بوده و اعضای آن شامل اتاق‌های ملی بازرگانی و صنایع می‌باشد.^۱

مؤسسات فرعی، نهادهایی هستند که در چارچوب سازمان و بر اساس تصمیم کنفرانس سران یا کنفرانس وزیران خارجه تأسیس شده و دول عضو سازمان به صورت خودکار در آن عضو هستند. مهم‌ترین مؤسسات فرعی که هدف آن همکاری‌های اقتصادی است را می‌توان مرکز تحقیقات آماری، اقتصادی و اجتماعی کشورهای اسلامی^۲، مرکز اسلامی توسعه تجارت^۳ و صندوق همبستگی اسلامی^۴ دانست. بنابراین، ویژگی اصلی مؤسسات فرعی، دولتی بودن آن و عضویت خودکار تمامی اعضا است؛ یعنی همه دولت‌های عضو سازمان به صورت پیش‌فرض عضو مؤسسات فرعی آن نیز هستند.

صندوق همبستگی اسلامی یکی از مهم‌ترین مؤسسات فرعی سازمان است که با الگوبرداری از صندوق بین‌المللی پول خلق شده است و از پروژه‌های تجاری در کشورهای اسلامی حمایت مالی می‌کند. سازماندهی کمک‌های مالی به جوامع مسلمان از اهداف این صندوق است.^۵

اما مؤسسات تخصصی، سازمان‌هایی هستند که در چارچوب سازمان و به موجب تصمیم کنفرانس سران یا کنفرانس وزیران خارجه تشکیل شده و عضویت در آن‌ها به صورت دواطلبانه بر روی کشورهای عضو سازمان باز است. بانک توسعه اسلامی^۶ و سازمان اسلامی امنیت غذایی^۷ در این دسته قرار می‌گیرند. بانک توسعه اسلامی از موفق‌ترین و فعال‌ترین مؤسسات سازمان همکاری اسلامی می‌باشد که شعار آن بهبود سطح زندگی، فقرزدایی و توسعه اقتصادی پایدار در کشورهای عضو است. هرچند عضویت در بانک اسلامی برای کشورهای عضو آزاد است، اما تمامی کشورهای اسلامی در آن عضو می‌باشند.^۸

هر یک از این مؤسسات در توسعه همکاری‌های اقتصادی ذیل حوزه تخصصی خود رسالتی دارند که دستاوردها و ضعف‌های آن‌ها می‌تواند موضوع مطالعات مبسوط قرار بگیرد.

۱. گسترش سرمایه‌گذاری درون‌منطقه‌ای، تأثیرگذاری بر سیاست‌گذاری در رابطه با بخش خصوصی و توسعه بخش خصوصی از اهداف اتاق است. برای مطالعه بیشتر راجع به صلاحیت‌ها و تکالیف آن بنگرید به:

<https://www.iccia.com/?lang=ar>

۲. مرکز البحوث الإحصائیه والاقتصادیه والاجتماعیه والتدرب للدول الإسلامیه، مستقر در آنکارا، ترکیه.

۳. المرکز الإسلامی لتنمیة التجاره، مستقر در پادشاهی مغرب.

۴. صندوق التضامن الإسلامی ووقفه، مستقر در جده، پادشاهی عربستان سعودی.

۵. برای مطالعه راجع به صلاحیت‌ها، تکالیف و ساختار صندوق بنگرید به:

<https://isf-fsi.org/>

۶. البنك الإسلامی للتنمیة، مستقر در جده پادشاهی عربستان سعودی.

۷. المنظمه الإسلامیه للأمن الغذائی

۸. برای مطالعه بیشتر راجع به این بانک بنگرید به:

<https://www.isdb.org/ar>

۳-۱. تأسیس کمیته دائمی همکاری اقتصادی و تجاری (کومسیک)

کمیته دائمی همکاری اقتصادی و تجاری ابتدا ژانویه سال ۱۹۸۱ بنا بر مصوبه سومین اجلاس سران کشورهای اسلامی که در مکه مکرمه و طائف (پادشاهی عربستان سعودی) تشکیل شد، تأسیس و متعاقباً، در اساسنامه اصلاحی سازمان وارد شده است. رسالت این کمیته، پیگیری اجرای تصمیمات سازمان در زمینه‌های اقتصادی و تجاری و همچنین، ارائه توصیه و پیشنهاد به منظور ارتقای همکاری در این حوزه‌ها است. ریاست این کمیته، رئیس جمهوری ترکیه بوده و مقرر آن نیز در آنکارا می‌باشد، اما همه دولت‌های عضو سازمان (از جمله ایران) در آن عضو هستند.^۱ بنا بر اساسنامه و آیین‌نامه داخلی کمیته^۲ که در آگوست ۲۰۱۲ در اجلاس فوق‌العاده سران کشورهای اسلامی در مکه مکرمه تصویب شده است، این کمیته با هماهنگی و همکاری شورای وزیران سازمان عمل می‌کند.

بنا بر ماده ۴ اساسنامه کمیته، مواجهه با چالش‌های اقتصادی پیش‌روی امت اسلامی، کمک به تلاش‌های توسعه‌محور در کشورهای عضو، نشر دانش و تبادل تجربیات، ایجاد درک مشترک و تقریب سیاست‌های اقتصادی اعضا از اهداف کمیته بیان شده است.

این کمیته در حوزه‌های تجارت، حمل‌ونقل و ارتباطات، کشاورزی، توریست، تأمین مالی، فقرزدایی و بخش خصوصی در قالب کارگروه فعالیت دارد که به صورت منظم تشکیل جلسه داده و پیشرفت همکاری‌ها در حوزه‌های ذیربط را دنبال می‌نمایند.^۳

بنا بر تغییرات سیاسی و اقتصادی گسترده که در سطح جهانی بعد از دهه نود میلادی رخ داد، از جمله سقوط دیوار برلین و اتحاد آلمان، فروپاشی شوروی سابق، زوال مکتب کمونیسم و ایجاد بازار مشترک اروپایی، سازمان به ضرورت تدوین مکانیزم‌های جدید برای توسعه همکاری اقتصادی بین دول عضو پی برده و در این جهت، استراتژی و برنامه عمل برای تعزیز تعاون اقتصادی و تجاری بین دول عضو سازمان همکار اسلامی،^۴ سال ۱۹۹۷ در آنکارا به تصویب این کمیته رسیده است که دستورالعمل کلی و خط‌مشی این نهاد را ترسیم نموده است. در این استراتژی، اهداف کلی و سازوکارهای لازم برای اجرای آن‌ها مشخص شده است که شامل ارتقای همکاری‌های تجاری و مالی، فقرزدایی و همکاری بین بخش خصوصی دولت‌ها می‌باشد؛ همچنین، سه حوزه کشاورزی، گردشگری و حمل‌ونقل به عنوان اولویت تعیین شد.

1. <http://www.comcec.org/en/comcec/sessional-committee/>

۲. النظام الأساسي وقواعد إجراءات اللجنة الدائمة للتعاون الاقتصادي والتجاري (کومسیک)

۳. به عنوان مثال، جلسه پانزدهم کارگروه تجارت ۲۲ سپتامبر ۲۰۲۰ در آنکارا با موضوع «تأسیس نهادهای ملی تسهیل‌کننده تجارت در دولت‌های عضو سازمان همکاری اسلامی» تشکیل شد.

<http://www.comcec.org/ar/>

۴. الاستراتیجیه وخطه العمل لتعزیز التعاون الاقتصادي والتجاری بین الدول الاعضاء فی منظمهل المؤتمرالاسلامی

کمیته از سال ۲۰۰۵ تلاش‌هایی را برای همکاری بین بازارهای بورس کشورهای عضو آغاز کرده و در این خصوص «مجمع بورس دولت‌های عضو سازمان همکاری اسلامی»^۱ برای ایجاد هماهنگی قواعد و مقررات حاکم بر عملیات بازار و همچنین، گشودن کانال‌های ارتباطی بین بازارهای بورس دولت‌های عضو فعال است. این مجمع که بورس اوراق بهادار استانبول به عنوان دبیرخانه آن فعال است، پیشرفت خوبی در تعمیق همکاری بین بازارهای بورس کشورهای عضو داشته است.

از دیگر مؤلفه‌های همکاری اقتصادی، سطح آزادی و امکان تبادل کالا، خدمات، سرمایه و تکنولوژی میان کشورها است. ایجاد نظام ترجیحات تجاری بین دولت‌های عضو از دیگر خدمات کمیته دائمی همکاری تجاری و اقتصادی است. این نظام که از مهم‌ترین برنامه‌های کمیته در تقویت تجارت بین اعضای سازمان است، بر سه موافقت‌نامه استوار است: موافقت‌نامه چارچوب^۲، پروتکل طرح تعرفه ترجیحی در خصوص نظام ترجیحات تجاری مابین دول عضو^۳ و مقررات منشاء^۴.

موافقت‌نامه چارچوب که اصول و قواعد کلی ایجاد نظام ترجیحات تجاری را تعیین می‌کند، از سال ۲۰۰۲ به اجرا درآمد. پروتکل تعرفه تجاری از فوریه ۲۰۱۰ و با تعیین نرخ کاهش تعرفه‌ها در یک جدول زمانی اجرایی شد. مقررات منشاء نیز از آگوست ۲۰۱۱ اجرایی شده و در تعیین منشاء محصولات مشمول اولویت در این نظام ترجیحی قاعده‌گذاری کرده است.

لازم‌الاجرا شدن نظام ترجیحات تجاری منوط به این شده است که حداقل ده کشور عضو دو شرط را توأمان برآورده نمایند: امضای هر سه توافق‌نامه و تودیع فهرست امتیازات به کمیته مذاکرات تجاری. با وجود این که از سال ۲۰۱۴ این شرط محقق شده است، تاکنون این نظام عملیاتی نشده است. برای اجرایی شدن نظام ترجیحات تجاری، برخی استلزامات عملی باید توسط اعضا فراهم شود؛ از جمله به‌روزرسانی فهرست‌های امتیاز. تا فوریه ۲۰۱۹ ترکیه، مالزی، پاکستان، اردن، بنگلادش، ایران و مراکز این اقدامات را انجام داده‌اند.

علاوه بر این، کمیته برنامه‌هایی برای حمایت مالی از پروژه‌ها در کشورهای عضو و آموزش حرفه‌ای به اتباع کشورهای عضو را دنبال می‌کند.

۱. منتهی بورصات الدول الأعضاء بمنظمة التعاون الإسلامي

۲. اتفایقه الإطار بشأن نظام الأفضلیات التجاریه بین الدول الأعضاء فی منظمة المؤتمر الإسلامي.

۳. پروتوکول خطه التعریف التفضیلیه الخاصه بنظام الأفضلیات التجاریه فیما بین الدول الأعضاء بمنظمة المؤتمر الإسلامي .

قانون تشریفات (پروتکل) طرح تعرفه‌های ترجیحی برای نظام ترجیحات تجاری میان کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (PRETAS) در سال ۱۳۸۹ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است.

۴. قواعد المنشأ الخاصه بنظام الأفضلیات التجاریه بین الدول الأعضاء فی منظمة المؤتمر الإسلامي

۳-۲. رویه سازمان همکاری اسلامی در ارتقاء همکاری اقتصادی

سازمان همکاری اسلامی از کشورهایی با سطوح متفاوت توسعه اقتصادی و همچنین، منابع طبیعی مختلف تشکیل شده است که هر دو مؤلفه می‌تواند درهای همکاری اقتصادی فی‌مابین را بگشاید. کشورهایی با پایین‌ترین سطح درآمد مانند جیبوتی و کومور، در کنار کشورهایی با اقتصاد متوسط مانند ترکیه و مالزی و صادرکنندگان ثروتمند نفت مانند کشورهای حاشیه خلیج فارس، لیبی و الجزایر، در این سازمان عضو هستند. این ویژگی بستر مناسبی برای ایجاد همکاری اقتصادی از طریق بازرگانی و تجارت فراهم می‌کند، در حالی که هنوز چنین همکاری مشهودی در میان آنها شکل نگرفته است. یک دلیل شاید فقدان زیرساخت و چارچوب مشخصی است که بتواند منافع بالقوه حاصل از چنین همکاری را برجسته سازد (کیدبی، ۲۰۱۵: ۳).^۱

در منشور سازمان بر ضرورت همکاری برای پیشرفت اقتصادی و اهمیت مساعدت به کشورهای عضو جهت توسعه توان تولیدی خود و آمادگی برای همکاری‌های اقتصادی نزدیک‌تر بین کشورهای عضو تاکید شده است (عبدالعظیم، ۲۰۰۰: ۳۱۳). علاقه سازمان به همکاری اقتصادی در ایجاد شبکه گسترده‌ای از نهادهای اقتصادی که برای تقویت تار و پود همکاری تلاش می‌کنند، ظهور یافته است؛ بانک توسعه اسلامی، اتاق اسلامی تجارت و صنعت، کمیته دائمی همکاری اقتصادی و تجاری (کومسیک)، مرکز اسلامی توسعه تجارت و... بخشی از این نهادهاست. همچنین، انعکاس تلاش سازمان را می‌توان در انعقاد موافقت‌نامه‌های متعدد، تصویب و تدوین برنامه‌ها و دستورالعمل‌های اقتصادی و تجاری دید. یکی از اولین دستورالعمل‌های اقتصادی در کنفرانس سوم سران سال ۱۹۸۱ در شهر مکه/طائف، با عنوان دستورالعمل تعزیز همکاری اقتصادی و تجاری تصویب شد که ده موضوع اقتصادی را تحت پوشش قرار داد: غذا و زراعت، تجارت، صنعت، حمل‌ونقل و ارتباطات گردشگری، سیاست‌های پولی و مالی، انرژی، علوم و تکنولوژی، نیروی کار و امور اجتماعی، مسکن و سلامت و همکاری فنی. آگاهی سران سازمان بر سختی پرداخت به تمام این موضوعات موجب شد در اجلاس سران سال ۱۹۸۴ در کازابلانکا، ۴ اولویت اصلی: توسعه زراعت و امنیت غذایی، صنعت، حمل‌ونقل و ارتباطات و انرژی انتخاب شود تا برای یک دوره ده‌ساله موضوع عمل سازمان قرار گیرد (امین محمد، ۲۰۰۲: ۷۹).

از ابتدای شروع به کار این سازمان چندین موافقت‌نامه در حوزه تقویت همکاری‌های اقتصادی و تجاری در سازمان به تصویب رسیده است:

موافقت‌نامه عمومی در خصوص همکاری اقتصادی، فنی و بازرگانی بین دولت‌های عضو سازمان^۲ که در می ۱۹۷۷ به ابتکار عربستان سعودی در کنفرانس هشتم وزرای خارجه در طرابلس لیبی

1. Kayadibi

۲. الاتفاقية العامة للتعاون الاقتصادي والفني والتجاري بين الدول الأعضاء في منظمة المؤتمر الإسلامي

تصویب شده است، یکی از قابل توجه‌ترین اسناد موجود است.^۱ در مقدمه این معاهده تصریح شده است همکاری‌های اقتصادی، فنی و بازرگانی بین دولت‌های عضو یکی از ابزارهای اساسی تحکیم توسعه اقتصادی و اجتماعی دولت‌های اسلامی خواهد بود.

محتوای معاهده همچنان که از عنوان آن مستفاد می‌شود، هیچ تعهد صریح و شفافی را به اعضا تحمیل نکرده و تنها بر ضرورت همکاری تأکید دارد؛ به عنوان مثال، در ماده یک این معاهده آمده است: «دولت‌های عضو در صورت لزوم، ترتیبات، ضمانت‌ها و انگیزه‌های لازم برای تشویق انتقال سرمایه و سرمایه‌گذاری فی‌مابین خود را مهیا خواهند نمود. اقدامات مزبور مطابق قوانین و مقررات جاری کشورهای عضو در جهت ارتقای سطح توسعه اقتصادی و اجتماعی همه کشورهای اسلامی و همچنین، ایجاد راه‌های جدید استفاده بهینه از منابع موجود در جهان اسلام خواهد بود.»

استفاده از کلمات و عبارتهایی مانند «در صورت لزوم»، «تشویق خواهند کرد»، «تلاش خواهند کرد» و... در جای‌جای متن این موافقت‌نامه به تعهدات مندرج در آن ماهیتی نرم^۲ و غیرقابل ارزیابی بخشیده است. هیچ بازه زمانی پیش‌بینی نشده و هیچ مرجعی نیز برای حل و فصل اختلافات ناشی از آن پیش‌بینی نشده است.

امروزه، در روابط اقتصادی بین‌المللی، پیش‌بینی تعهدات در قالب عبارتهایی ملایم رواج دارد؛ مثل اینکه کشورها «اعطا خواهند کرد» بجای عبارت «باید اعطا کنند» یا «تا آنجا که وضعیت اقتصادی آن‌ها اقتضا نماید» (هوهن فلدرن، ۱۳۸۵: ۸۰). تعهد به همکاری‌های اقتصادی معمولاً با این عبارت‌ها ظهور می‌یابند.

این موافقت‌نامه نمونه شایسته‌ای از «تعهد به همکاری» در حقوق بین‌الملل نوین است؛ حقوقی که در آن، اراده برای همکاری بر اساس منافع و مصالح مشترک بیش از هر عنصر دیگری نیرو محرکه انعقاد و اجرای قواعد حقوقی است. همچنین، این سند صرفاً بر حمایت از توسعه اقتصادی دولت‌های عضو متمرکز شده و یکپارچه‌سازی و ادغام اقتصادی بین دولت‌های اسلامی را مسکوت گذاشته است؛ امری که متعاقباً در کنفرانس سران ۱۹۹۷ تهران، ضمن بحث بازار مشترک اسلامی به آن پرداخته شده و اجلاس سال ۲۰۰۰ سران در دوحه تأکید نمود دستیابی به سطح بالاتر همکاری اقتصادی بین کشورهای عضو زمینه توسعه و ادغام اقتصادی را فراهم می‌کند که در نهایت، منجر به ایجاد بازار مشترک اسلامی می‌شود (محمود، ۲۰۰۰: ۱۵۶).

۱. لازم‌الاجرا شدن این معاهده منوط به تسلیم اسناد تصویب آن از طرف بیش از نیمی از کشورهای عضو بوده است. جمهوری اسلامی ایران قانون عضویت به این معاهده را ۱۳۷۴/۶/۲۹ تصویب کرده است.

2. Soft law

موافقتنامه ارتقاء حمایت و تضمین سرمایه گذاری فی مابین کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی^۱ مشتمل بر یک مقدمه و ۲۵ ماده مصوب دوازدهمین اجلاس وزراء خارجه کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی منعقد در سال ۱۹۸۱ نیز از دیگر دستاوردهای سازمان در حوزه همکاری های اقتصادی است.^۲ این موافقتنامه به اذعان مقدمه، در راستای اهداف سازمان، به شرح مصرح در منشور آن، در اجرای مفاد موافقتنامه همکاری های اقتصادی، فنی و بازرگانی بین کشورهای عضو به ویژه مفاد ماده یک موافقتنامه مذکور، در تلاش جهت بهره گیری از منابع اقتصادی و امکانات بالقوه موجود در کشورهای عضو و تجهیز و بهره برداری از منابع و امکانات مزبور به بهترین وجه ممکن، در قالب همکاری نزدیک کشورهای عضو، با اعتقاد به این که روابط فی مابین کشورهای اسلامی در زمینه سرمایه گذاری یکی از موارد عمده همکاری های اقتصادی بین کشورهای مزبور به شمار رفته و به واسطه آن، توسعه اقتصادی و اجتماعی این کشورها بر مبنای علایق مشترک و منافع متقابل تأمین و ترغیب می گردد، منعقد شده است.

امروزه، یکی از مهم ترین مشوق های سرمایه گذاران برای ورود به کشور دیگر، مکانیزم های حل و فصل اختلافات احتمالی است که در این موافقت نامه، ضمن ماده ۱۷، فرآیند سازش و داوری موردی پیش بینی شده است. طبعاً، پیش بینی ضمانت اجراهای قوی تر و ارجاع اختلافات به داوری های سازمانی می تواند مشوقی قوی تر برای افزایش تجارت درون گروهی در سازمان باشد. این معاهدات در کنار برنامه ها و استراتژی های مصوب سازمان، فضای مناسبی را برای ارتقاء مناسبات اقتصادی و تجاری میان دولت های عضو خلق کرده است.

۳-۳. چالش های پیش روی سازمان همکاری اسلامی در ارتقاء همکاری های اقتصادی

در ادبیات حقوق بین الملل اقتصادی، اثر یکپارچگی اقتصادی مجموعه کشورهای واقع در یک منطقه را می توان وابستگی متقابل اقتصادی کشورها از طریق گستردگی حجم و تنوع مبادلات کالا و خدمات و جریان آزاد سرمایه و نیروی کار و همچنین، دسترسی سهل تر به فن آوری دانست. یکی از نمونه های بارز و پیشرفته یکپارچگی اقتصادی مربوط به کشورهای عضو اتحادیه اروپا است که مشخصه اصلی آن، ادغام وسیع و عمیق اقتصادهای ملی کشورهای عضو از طریق تجارت، سرمایه گذاری مستقیم و... است (حسن پور، ۱۳۸۹: ۴۲). هر چند هدف اولیه از تأسیس سازمان همکاری اسلامی، ایجاد وحدت سیاسی بوده است؛ اما نقش مهم اقتصاد در ایجاد همگرایی سیاسی، تمایل به افزایش قدرت چانه زنی با گروه های خارج از منطقه و نیل به خود کفایی اقتصادی، اعضای سازمان را به اهمیت همکاری های اقتصادی فی مابین واقف ساخته

1. Agreement On Promotion, Protection And Guarantee Of Investments Among Member States Of The Organisation Of The Islamic Conference

۲. این موافقت نامه که لازم الاجرا شدن آن منوط به تودیع سند تصویب دهمین کشور عضو بوده است، مورخ ۱۳۷۳/۴/۱۹ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید.

است. با وجود این، خطوط گسل ناشی از خوانش‌های متفاوت از اسلام در سال‌های اخیر، این منطقه جغرافیایی را چندپاره ساخته و گفتمان مسلطی که بتواند ساختار اقتصادی کشورهای اسلامی را حول نظمی واحد متحد نماید، سخت شده است. نظام‌های سیاسی متفاوت و بعضاً، در حال منازعه به این شکاف دامن زده‌اند (نجف زاده و آقایی، ۱۳۹۴: ۱۴۹).

عملکرد اقتصادی کشورها از طریق شاخص‌های متعدد اقتصاد کلان تعیین می‌شود که مهم‌ترین آن‌ها، تولید ناخالص داخلی آن است. در اقتصاد امروز، رشد صنایع و بخش خدمات نقشی اساسی در رشد تولید ناخالص داخلی دارند (تاجول، مسرون و احمد، ۲۰۰۹: ۱).

عملکرد اقتصادی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی نشان می‌دهد که آن‌ها علی‌رغم چندین دهه استقلال سیاسی، نتوانسته‌اند به دستاورد اقتصادی چشمگیری به ویژه در تعامل با یکدیگر دست یابند (آترا^۲، ۲۰۰۷: ۹)؛ درحالی که این کشورها دارای منابع کافی بالقوه و واقعی هستند که می‌توانند در بخش‌های مختلفی از جمله کشاورزی، انرژی، معدن و منابع انسانی سهم قابل توجهی داشته و همکاری اقتصادی مطلوبی داشته باشند؛ با این وجود، توسعه همکاری‌های اقتصادی به صورت محسوس در این کشورها منعکس نشده است (زرینه و محدامین^۳، ۲۰۱۳: ۷). در واقع، رتبه‌بندی‌های مربوط به تولید ناخالص داخلی، ارقام صادرات و واردات، درآمد سرانه و سایر شاخص‌های اقتصاد کلان نشان می‌دهد که حجم تجارت درون‌گروهی کشورهای عضو سازمان درصد کمی از کل مبادلات بازرگانی آنان را تشکیل داده و بیش از هشتاد درصد مبادلات اقتصادی این کشورها با کشورهای خارج از سازمان انجام می‌شود (متقی و احمدی خویی^۴، ۲۰۱۶: ۱۱۸).

مقایسه عملکرد سازمان همکاری اسلامی با سازمان منطقه‌ای نظیر آسه‌آن نشان می‌دهد آسه‌آن به عنوان قدیمی‌ترین سازمان منطقه‌ای در شرق آسیا از زمان تأسیس در سال ۱۹۶۷ تاکنون، به طرق مختلف به بهبود انسجام تصمیم‌گیری در مورد مسائل اقتصادی کشورهای عضو کمک کرده است.

بنا بر گزارش عملکرد سال ۲۰۱۸ کومسیک، با وجود پتانسیل بالایی که موجود است، تجارت درون سازمان همکاری اسلامی به دلیل مشکلات ساختاری مختلف، کمتر از سطح مطلوب است. در این گزارش، سیاست‌های تجاری حمایت‌گرا، تعرفه‌های بالا، موانع غیرتعرفه‌ای، ضعف لجستیک و زیرساخت‌های تجاری مرتبط، استفاده ناکافی از تأمین مالی تجاری و مکانیزم‌های بیمه از مشکلات عمده‌ای دانسته شد که منطقه با آن مواجه است (گزارش کومسیک، ۲۰۱۸: ۴).

1. Tajul, Masron and Ahmad
2. Attra
3. Zarinah and Mohd Amin
4. Mottaghi and Ahmadi Khoy

سازمان همکاری اسلامی قصد دارد تا سال ۲۰۲۵، حجم تجارت درون منطقه‌ای بین کشورهای عضو خود را به ۲۵ درصد برساند؛^۱ برای دستیابی به این هدف، برنامه‌های متعددی را برای تقویت تجارت درون منطقه‌ای از جمله ایجاد سیستم ترجیحات تجاری برای کشورهای اسلامی را راه‌اندازی کرده است (امین محمد، ۲۰۲۰: ۱۸). با وجود این، آمارها بر سهم کم کشورهای این گروه در تجارت بین‌الملل و همچنین، حجم کم تجارت درون منطقه‌ای دلالت داشته و موانعی وجود دارد که اثربخشی تلاش‌های این سازمان برای ارتقای تجارت درون منطقه‌ای را خنثی می‌سازد (مکتب تنسیق الکو میک، ۲۰۱۷: ۷).

تولید ناخالص داخلی، فاصله اقتصادی بین کشورها و مرزهای مشترک جغرافیایی، زبان و واحد پول رسمی کشورها تأثیر مثبت بر میزان همکاری‌های اقتصادی درون گروهی می‌گذارد و در نقطه مقابل، جمعیت و فاصله جغرافیایی بین دو کشور تأثیر منفی بر آن دارد (صافاش آلبای، ۲۰۱۳: ۱۵۴).

همچنین، به نظر می‌رسد دسترسی کشورها به تأمین مالی از بانک توسعه اسلامی و الحاق آن‌ها به سیستم ترجیحات تجاری کشورهای اسلامی، بر حجم تجارت درون منطقه‌ای می‌افزاید.

بحث و نتیجه‌گیری

همکاری اقتصادی یکی از اهداف اساسی سازمان همکاری اسلامی است، چرا که جهان اسلام دارای منابع عظیم و متنوعی است که در سایه همکاری و همبستگی اقتصادی می‌توان به حداکثر استفاده از این ظرفیت نائل شد. حسب برنامه کاری دوره ۲۰۱۶-۲۰۲۵، این سازمان بر آن است که تا پایان سال ۲۰۲۵، تجارت داخلی بین اعضای خود را به میزان ۲۵٪ از کل تجارت خارجی اعضا ارتقا دهد و به این منظور، برنامه‌های متعددی از جمله برقراری نظام ترجیحات تجاری دولت‌های مسلمان، تأمین مالی تجاری، بازاریابی و حمایت فنی را در دستور کار خود قرار داده است. اعضای سازمان همکاری اسلامی بر این موضوع آگاه هستند که روابط سیاسی و حیات اجتماعی در جهان امروز، قویاً به مؤلفه‌های اقتصادی گره خورده و تا زمانی که منافع اقتصادی جوامع مسلمان به هم پیوند نخورد، وحدت در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و... نیز دور از ذهن است.

سازمان از ظرفیت‌های بسیاری در تقویت مناسبات و تعاملات اقتصادی کشورهای مسلمان برخوردار است و در سال‌های اخیر بیش از گذشته، به نقش خود در وحدت‌آفرینی اقتصادی آگاه شده و چه در سطح چارچوب‌های نهادی و تدوین دستورالعمل و چه از طریق انعقاد موافقت‌نامه‌ها و تأسیس کارگروه‌ها و کنفرانس‌های متعدد، گام‌های شایسته تقدیری اتخاذ کرده است.

۱. برنامه عمل منظمة التعاون الإسلامي حتى عام ۲۰۲۵

سازمان چندین نهاد تاثیرگذار اقتصادی تأسیس کرده است که مسئول ارتقاء همکاری‌های اقتصادی بین کشورهای عضو می‌باشند. نگاهی به ارکان فرعی و نهادهای وابسته سازمان نشان می‌دهد با الگوبرداری از ارکان و نهادهای تخصصی اقتصادی وابسته به سازمان ملل متحد، خلق نهادهای اقتصادی، پیشتاز بخش نهادسازی سازمان بوده است: کومسیک، بانک توسعه اسلامی، مرکز آموزش و تحقیقات اقتصادی اجتماعی و آماری کشورهای اسلامی، مرکز اسلامی توسعه تجارت، صندوق همبستگی اسلامی، سازمان اسلامی امنیت غذایی، اتاق اسلامی تجارت و صنعت، شورای عمومی بانک‌های اسلامی و مؤسسات مالی، اتحادیه املاک و مستغلات کشورهای اسلامی و... بخشی از این نهادهاست که هر یک در رونق همکاری‌های اقتصادی بین کشورهای عضو اثرگذار می‌باشند. همچنین، سازمان چندین موافقت‌نامه در این راستا تدوین کرده و برنامه‌های عملی متعددی جهت تقویت همکاری اقتصادی و تجاری بین اعضا به تصویب رسانده است.

دستاوردهای سازمان در زمینه همکاری‌های اقتصادی را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد: مصوبات سازمان و معاهدات بین‌المللی؛ مصوبات سازمان (چه در سطح ارکان اصلی مانند سران اسلامی و چه در سطح نهادهای فرعی و تخصصی) توجه ویژه‌ای به توسعه همکاری اقتصادی بین اعضا دارند؛ سازمان و نهادهای تخصصی وابسته، به صورت منظم و ادواری در قالب کنفرانس‌ها و کارگروه‌ها، چالش‌های اقتصادی جهان اسلام را ارزیابی کرده و برحسب نیازهای موجود، دستورالعمل‌ها، گزارش‌ها و راهکارهای خود را ارائه می‌کنند؛ به عنوان مثال، تا زمان انجام این پژوهش، صرفاً کارگروه تجارت کمیته دائمی همکاری اقتصادی و تجاری سازمان، پانزده اجلاس برگزار کرده و دستاوردهای تخصصی و توصیه‌ای خود را به کشورهای عضو تقدیم کرده است. این مصوبات که مانند دستورالعمل‌ها و توصیه‌های بانک جهانی و سازمان توسعه و همکاری اقتصادی جنبه الزام‌آور نداشته و عمدتاً توصیه‌ای می‌باشند، می‌توانند ابزاری نظارتی برای سازمان خلق کرده و گامی در شکل‌گیری عرف‌های اقتصادی باشند.

دسته دیگر اقدامات سازمان، پیشنهاد و پیش‌نویس معاهدات و موافقت‌نامه‌های منطقه‌ای است که ماهیت الزام‌آور دارند. معاهدات متعددی در حوزه همکاری‌های اقتصادی بین دولت‌های عضو به تصویب رسیده است. بنابراین، می‌توان گفت سازمان همکاری اسلامی چه از منظر نهادی و چه از منظر اسناد موجود، در حوزه همکاری اقتصادی غنی است.

با وجود این، ارزیابی آمار و ارقام دلالت بر آن دارد که عملاً، سطح همکاری‌های اقتصادی دورن سازمانی پایین است؛ گردش سرمایه، تکنولوژی، کالا و خدمات مابین کشورهای عضو بسیار پایین‌تر از تعاملات اقتصادی آن‌ها با کشورهای خارج از سازمان است. آمار دلالت بر سهم پایین

کشورهای عضو در تجارت بین‌المللی، حجم کم تجارت درون‌منطقه‌ای و وجود موانع فراوانی است که اثربخشی تلاش‌های سازمان همکاری اسلامی در توسعه همکاری‌های اقتصادی مورد استفاده قرار نگرفته است. کشورهای عضو به همکاری‌های اقتصادی فراسازمانی علاقه و گرایش بیشتری نشان می‌دهند. گزارش کمیته دائمی همکاری اقتصادی و تجاری سازمان دلیل این امر را نوع اقتصاد کشورهای عضو می‌داند. مقایسه این سازمان با سازمانهای منطقه‌ای دیگر نظیر آسه‌آن، دلالت بر آن دارد که سازمان همکاری اسلامی تا ادغام اقتصادی کشورهای عضو راه زیادی در پیش دارد. فقدان ضمانت اجرا، اختلاف‌های سیاسی مابین اعضا و ضعف‌های ساختاری بخشی از موانعی است که پیش‌روی سازمان قرار داشته و حرکت سازمان را در جهت تلفیق اقتصادی درون‌گروهی کند می‌نماید.

منابع

- ادیبی، اکبر. (۱۳۹۷). سازمان‌های منطقه‌ای در پرتو فصل هشتم منشور ملل متحد. چاپ اول. مجلد.
- زایدل، هوهن فلدرن. (۱۳۸۵). حقوق بین‌الملل اقتصادی. ترجمه قاسم زمانی. چاپ چهارم. شهردانش.
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا. (۱۳۹۴). حقوق بین‌الملل عمومی. چاپ پنجاهم. گنج دانش.
- موسی زاده، رضا. (۱۳۹۵). سازمان‌های بین‌المللی. چاپ بیست و پنجم. نشر میزان.
- اخوان کاظمی، بهرام. (۱۳۹۲). بیداری اسلامی و راهبرد شکل‌گیری امت اسلامی. مجله مطالعات انقلاب اسلامی، ۳۳ (۱۰)، ۲۷-۴۲.
- <http://enghelab.maaref.ac.ir/article-1-1124-fa.html>
- اشرافی، داریوش. (۱۳۹۳). تفسیر جدید از صلح و امنیت بین‌المللی و تأثیر آن بر مفهوم حاکمیت ملی. فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، ۴۲، ۸۳-۱۱۰.
- https://qjpl.atu.ac.ir/article_255.html
- امید، علی و اصلانی اسلمرز، علی. (۱۳۸۸). درس‌های همگرایی اتحادیه اروپا برای اکو. فصلنامه برنامه ریزی و بودجه، (۱۰۹)، ۳-۳۷.
- <http://jpbud.ir/article-1-292-fa.html>
- پورهاشمی، سیدعباس؛ زارعی، سحر و خلعتبری، یلدا. (۱۳۹۱). بررسی جایگاه اصل همکاری در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست. پژوهش حقوق عمومی، ۱۵ (۳۹)، ۶۱-۹۰.
- https://qjpl.atu.ac.ir/article_2331.html
- حسن پور، یوسف. (۱۳۸۹). بررسی موانع و مشکلات کشورهای عضو سکا در ایجاد و ارتقای مراحل یکپارچگی اقتصادی. بررسی‌های بازرگانی، ۴۲، ۴۱-۵۹.
- <https://www.sid.ir/paper/449324/fa>
- حسینی، سیده لطیفه. (۱۳۹۴). نقش منطقه‌گرایی در حفظ صلح و امنیت منطقه‌ای: با تأکید بر نقش سازمان همکاری اسلامی در منطقه خاورمیانه. پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۲ (۳)، ۲۹-۵۰.
- https://esiw.qom.ac.ir/article_810.html
- داوودمحمد، سنگر و عبدالقادر صالح ولدبیگی، آزاد. (۱۴۰۰). اصل همکاری در زمینه بهره‌برداری از آبراهه‌های بین‌المللی، با تأکید بر آبراهه‌های بین‌المللی ایران و عراق. مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، ۵۱ (۴)، ۱۴۵۹-۱۴۸۶.
- https://jplsqt.ac.ir/article_83629.html
- دلخوش، علیرضا. (۱۳۹۰). تعهد دولت‌ها به همکاری با دیوان کیفری بین‌المللی. فصلنامه پژوهش حقوق، ۳۲، ۱۱۳-۱۷۲.
- <https://www.sid.ir/paper/225229/fa>

–رجبی، هادی. (۱۳۹۹). بازشناسی مفهوم «امت اسلامی» براساس منابع و متون اسلامی، تمدن نوین اسلامی در آینه تقریب، ۲(۱)، ۳۳-۶۰.

<https://www.sid.ir/paper/225229/fa>

–رنجبر، علیرضا. (۱۳۹۴). نقش اتحادیه ملل امریکای جنوبی در حفظ صلح و امنیت بین‌المللی و منطقه‌ای. پژوهش‌های حقوقی، ۱۴(۲۸)، ۱۹۹-۲۲۰.

https://jlr.sdil.ac.ir/article_32045.html

–قنبرلو، عبدالله. (۱۳۸۸). سازمان جهانی تجارت و مسأله منطقه‌گرایی در اپک. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۱(۱)، ۱۶۳-۱۸۹.

<https://www.sid.ir/paper/92784/fa>

–میرمحمدی، سید مصطفی. (۱۳۹۶). برنامه‌های عمل ده‌ساله سازمان همکاری اسلامی، صلح و امنیت بین‌المللی. فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۱۱، ۱۷۵-۲۰۳.

https://csiw.qom.ac.ir/article_1082.html

–نجف زاده، مهدی و آقایی، رضا. (۱۳۹۴). بازتاب تعارض‌های ساختاری و محیطی در همکاری‌های منطقه‌ای جهان اسلام مطالعه موردی: سازمان همکاری اسلامی. پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، ۴(۲)، ۱۴۷-۱۷۱.

https://irlip.um.ac.ir/article_28503.html

–البای، صافاش. (۲۰۱۳). التوقعات الاقتصادية في منظمة التعاون الاسلامي. آنکارا، مرکز الأبحاث إحصائية والاقتصادية والاجتماعية والتدريب للدول الإسلامية.

–امین محمد، امل خیری. (۲۰۲۰). دور منظمة التعاون الإسلامي في تعزيز التجارة البينية لدول إفريقيا جنوب الصحراء. الطبعة الأولى، برلین، المركز الديمقراطي العربي.

–عبدالعظیم، زینب. (۲۰۰۰). سياسات التعاون الاقتصادي بين الدول منظمه المؤتمر الاسلامي و هدف السوق الاسلاميه المشتركة. مجله حوليه امتي في العالم ۱۹۹۹ العلاقات البينية داخل الامه، القاهرة، مركز الحضارة للدراسات السياسيه، ۲(۱)، ۳۰۱-۳۳۷.

<https://www.sesric.org/activities-archive-ar.php?year=2013>

–محمود، السيد حسن داود. (۲۰۰۰). منظمه المؤتمر الاسلامي بين امكانيات الواقع و طموحات المستقبل. مجله الجامعه الاسلاميه، ۳۴(۳)، ۱۴۹-۱۷۴.

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/668273>

–الجامعه اللبنانيه مركز الابحاث والدراسات في المعلوماتيه القانونيه (۲۰۰۳). الاتفاقية العامة للتعاون الاقتصادي والفني والتجاري بين الدول الأعضاء في منظمة المؤتمر الإسلامي. مرسوم سلطاني رقم ۲۱ / ۸۱ بالتصديق على الاتفاقية العامة للتعاون الاقتصادي والفني والتجاري بين الدول الأعضاء في منظمة المؤتمر الإسلامي.

<http://77.42.251.205/ViewAgreementPage.aspx?ID=3704>

–قواعد المنشأ الخاصة بنظام الأفضليات التجارية بين الدول الأعضاء في منظمة المؤتمر الإسلامي.
https://www.oic-oci.org/upload/pages/conventions/ar/oic_leg_conv_9_ar.pdf

-بروتوکول خطه تعريف التفضیلیه الخاصه بنظام الأفضلیات التجاریه فیما بین الدول الأعضاء بمنظمه المؤتمر الإسلامی.

https://www.oic-oci.org/upload/pages/conventions/ar/oic_leg_conv_8_ar.pdf

-اتفاقیه الإطار بشأن نظام الأفضلیات التجاریه بین الدول الأعضاء فی منظمه المؤتمر الإسلامی.

https://www.oicoci.org/upload/pages/conventions/ar/oic_conventions_trading_framework_nov_21_2022_ar.pdf

-الاستراتيجية وخطه العمل لتعزيز التعاون الاقتصادي والتجاری بین الدول الاعضاء فی منظمه المؤتمر الاسلامی.

-إعلان القاهرة لحقوق الإنسان فی الإسلام، (۵ آگوست ۱۹۹۰).

<https://nchr.org/Uploads/publication/ar/%>

-برنامج عمل منظمه التعاون الإسلامی حتى عام ۲۰۲۵، الخطه التنفيذیه ۲۰۲۵ - ۲۰۱۶.

[https://www.oic-oci.org/upload/documents/POA/ar/The%20OIC%202025%20POA%20Implementation%20Plan%202016-2025%20\(A\).pdf](https://www.oic-oci.org/upload/documents/POA/ar/The%20OIC%202025%20POA%20Implementation%20Plan%202016-2025%20(A).pdf)

-كلمه مكتب تنسيق الكومسيك عن التعاون المالی، نوفمبر ۲۰۱۷.

<https://www.comcec.org/wp-content/uploads/2021/10/34-IS-CCO-FIN-AR.pdf>

-Abedian, H., & Eftekhar, R. (2018). Consent to Investor-State Arbitration in the Second Largest International Investment Protection Agreement: The Correct Interpretive Approach to Article 17 of the OIC Investment Agreement. *Journal of International Arbitration*, 35(1), 59 - 101.

<https://doi.org/10.54648/joia2018003>.

-Attria, S. (2007). Annual Economic Report of OIC Countries. *Statistical Economic and Social Research and Training Center for Islamic Countries*, 9,

<http://www.sesric.org/files/article/263.pdf>, retrieved 26/5/2012.

-Bağış, B., and Yurtseven, Ç. (2018). Turkey and the OIC: Greater Economic Cooperation. *Opportunities and Challenges, Bingöl University, Bahçeşehir University, Munich Personal RePEc Archive*.

Comcec Coordination Office. (2018). CCO Brief on Trad.

-Fawcett, L. (2004). Exploring regional domains: a comparative history of regionalism. *International Affairs*, 80(3), 429-446.

<https://academic.oup.com/ia/article-abstract/80/3/429/2434859>.

-Gutiérrez Castillo, V. L. (2014). The Organization Of Islamic Cooperation In Contemporary International Society. *Revista Electrónica De Estudios Internacionales*, (27) , 42-70.

<https://www.researchgate.net/publication/306092229>

-Hakalam, P., and Kettis, A. (2013). The Organisation of Islamic Cooperation: Defined – for better and worse - by its religious dimension. Directorate-General for External Policies of the Union, Policy Department, 1 – 11,

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2013/491520/EXPOAFET_SP\(2013\)491520_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2013/491520/EXPOAFET_SP(2013)491520_EN.pdf)

-Delbrück, J. (2012). *Coexistence, Cooperation and Solidarity in International Law The International Obligation to Cooperate—An Empty Shell or a Hard Law Principle of International Law?—A Critical Look at a Much Debated Paradigm of Modern International Law. In Coexistence, Cooperation and Solidarity. (2 vols.). Brill Nijhoff.*

<https://brill.com/display/book/edcoll/9789004214828/B9789004214828-s002.xml>

-Kayadibi, S. (2015). Economic Cooperation Among OIC Countries: A Case Study of Turkey and Malaysia. *Journal of Emerging Economies and Islamic Research*, 3(2), 28 – 45.

<https://myjms.mohe.gov.my/index.php/JEEIR/article/view/9056>

-Larner, W., & Walters, W. (2002). The political rationality of “new regionalism”: Toward a genealogy of the region. *Theory and Society*, 31(3), 391-432.

<https://www.jstor.org/stable/658132>

-Martin, E. (2002). *Oxford dictionary of law*. fifth edition. Oxford university.

Mottaghi, E. and Ahmadi Khoy, A. (2016). Comparative Regionalism, Economic Integration and Security Settlement; Case study: OIC and ASEAN. *Geopolitics Quarterly*, 11(4), 117-147.

https://journal.iag.ir/article_55817_en.html

-Sorhun, ngin. (2013). *Computation of Trade Potential of Turkey in the Organization of Islamic Cooperation Market through Estimation Selection Process*. Chapter IX in Globalization of Financial Institution. Springer, Switzerland.

-Masron, T. A., & Naseem, N. (2008). *Export, economic integration and exchange rate volatility in Turkey and Malaysia*. University Library of Munich, Germany.

-Wolfrum, R. (2010). *Cooperation, International Law of Content type: Encyclopedia entries*. Product: Max Planck Encyclopedias of International Law [MPIL] Module:Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL].

-Zarinah, H., & Ruzita, M. A. (2013). Trade and Human Development in OIC Countries: A Panel Data Analysis. *Islamic Economic Studies*, 21(2), 1 – 15,

<https://platform.almanhal.com/Files/Articles/39707>